

kaže vsa kompleksnost tedanje problematike, s tem pa se postavlja tudi temeljno vprašanje, kako iz današnjega zornega kota leto 1797 kot enega najpomembnejših mejnikov v novejši zgodovini Istre in Dalmacije zaznavata italijansko oziroma slovensko-hrvaško zgodovinsko pisje. Po eni strani je namreč Istra s propadom Beneške republike leta 1797 prišla iz okvira dokaj anahronističnega državnega sistema, ki je na začetku industrijske dobe in velikih reformnih gibanj 18. stoletja kazal le malo sposobnosti, prilagodljivih za nove produkcijske odnose in hitrejši družbeno-politični razvoj, po drugi strani pa je šele njen prehod v večje državne tvorbe omogočil njeno teritorialno povezovanje bodisi s Trstom bodisi z nekdanjo Pazinsko grofijo. Gre torej za sklop vprašanj, ki so povezana z njeno etnično oziroma demografsko podobo, geostrateško umeščenostjo v širši severnojadranski prostor in prvimi procesi nacionalnega prebujanja njenega etnično mešanega prebivalstva.

Čeprav se pričujoče delo omejuje predvsem na prelomno obdobje 1797/98, ki zlasti v kontekstu dogajanja v širšem evropskem prostoru predstavlja izhodišče kasnejših političnih, upravnih in družbenih sprememb na območju vzhodnega Jadrana, predstavlja pomemben prispevek v obravnavi istrske problematike na prehodu med 18. in 19. stoletjem, ki je bila v teh letih tudi sicer deležna posebne pozornosti ob 200. obletnici vključitve Istre in Dalmacije v okvir Italijanskega kraljestva (1806–1809) oziroma Ilirskih provinc (1809–1813).

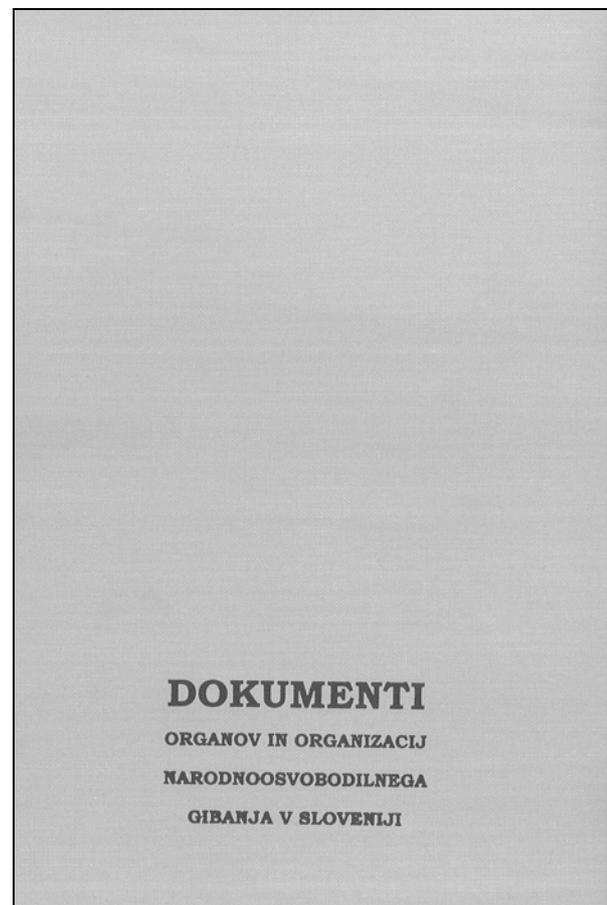
Salvator Žitko

Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji : Zapisniki sej najvišjih organov in organizacij 1942–1945. Knjiga 11. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2012, 592 str.

Kot je znano, so v zbirki z naslovom *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji* objavljeni dokumenti iz partizanskega politikuma oziroma s področja dejavnosti in idejno-političnih usmeritev odporiško-revolucionarnega tabora. Omenimo naj, da se je zbirka z objavljenimi dokumenti te vrste najprej imenovala *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*. Prva knjiga je izšla že davnega leta 1962, tako da lahko govorimo o svojevrstnem fenomenu, saj po toliko desetletjih kljub daljšim obdobjem zatišja še vedno obstaja pripravljenost oziroma volja za delo pri tem projektu in serija ni že zdavnaj med odpisanimi in pozabljenimi.

Pristop pri izbiranju objavljenih dokumentov za enajsto knjigo se razlikuje od prejšnjih. V prejšnjih knjigah so bili dokumenti objavljeni po kronološkem principu različnih ustvarjalcev, ne glede na njihovo mesto v hierarhiji (od osrednjih organov prek pokrajinskih do okrožnih organov in še nižje), ta knjiga pa prinaša samo dokumente, ki so nastajali v okviru osrednjih oziroma najvišjih organov v obdobju od leta 1942 (večinoma pa od leta 1943) do konca vojne. Ni potrebno posebej poudarjati, da daje to dejstvo najnovejši knjigi še poseben pomen oziroma vrednost. Ker gre v glavnem za dokumente osrednjih organov, le-ti kažejo temeljne usmeritve odporiško-revolucionarne dejavnosti v celotnem slovenskem okviru.

Kakor je vidno že iz podnaslova knjige, pa je tu objavljen le del dokumentov, ki so nastajali v okviru najvišjih organov. Objavljeni so namreč le zapisniki oziroma zapiski, ni pa npr. objavljena korespondenca teh organov ali njihovih članov, niso objavljene okrožnice kot zelo značilen dokument tistega časa, ki so konkretno določale naloge in usmeritve višjih organov nižjim, ni npr. temeljnih usmeritvenih člankov iz časopisja itd.; obseg tovrstnega gradiva je seveda preobsežen, zato se je uredništvo odločilo za objave samo ene kategorije dokumentov, tj. zapisnikov sej.



Knjigo je pripravil uredniški odbor v sestavi: Marjeta Adamič, Darinka Drnovšek, mag. Metka Gombač, Marija Oblak Čarni in dr. Matevž Košir.

V knjigi je objavljenih 160 dokumentov oziroma zapisnikov. Razvrščeni so (glede na ustvarjalce) v sedem sklopov, to so: zapisniki sej Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije; zapisniki sej Pokrajinskega komiteja Zveze komunistične mladine Jugoslavije (SKOJ) za Slovenijo; zapisniki sej Vrhovnega plenuma in Izvršnega odbora Osvobodilne fronte slovenskega naroda; zapisniki sej Upravne komisije za osvobodeno slovensko ozemlje; zapisniki sej Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo; zapisniki sej Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje; zapisniki sej Predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Pričakovano sta najboljšejeješka sklopa zapisnikov, ki so nastajali v okviru Centralnega komiteja KPS in Vrhovnega plenuma ter Izvršnega odbora OF. Pred vsakim sklopom dokumentov je strnjena in za uporabnika zelo koristna informacija o ustvarjalcu gradiva s stališča njegove kadrovske sestave, s podatki o sedežih teh organov, objavljeni pa so tudi krajši historiat organizacij oziroma organov.

Knjigo uvajajo zapisniki sej Centralnega komiteja KPS. Glede na ključno vlogo partije v odporu je takšna odločitev več kot utemeljena. Objavljenih je 50 zapisnikov, ti pa so razen ene izjeme razvrščeni sklenjeno od februarja 1944 do konca vojne. Omenjeno izjemo predstavlja zapisnik seje Centralnega komiteja KPS z dne 10. avgusta 1942, ki je zanimiv in pomemben zaradi več razlogov – je edini znan oziroma dostopen zapisnik iz obdobja okupacije, in to od začetka vojne pa vse tja do začetka leta 1944; izvornik ni znan, ker je dokument med veliko italijansko ofenzivo (julij–november 1942) odkrila in zaplenila italijanska divizija Cacciatori delle Alpi, je pa ohranjen v italijanskem prevodu, tako da je sedaj objavljeni dokumenti že drugi prevod; vsebina dokumenta je zelo pomembna, saj govori o delovanju partije proti lastnemu sektaštvu skladno s takratnimi opozorili Kominterne; dodati je še treba, da je dokument že bil objavljen v Dokumentih ljudske revolucije, vendar je bil tam del dokumenta izpuščen, in sicer tisti del, ki zadeva kritiko samega sekretarja Centralnega komiteja KPS Franca Leskoška - Luko. Preostali člani partijskega vodstva so mu očitali birokratizem, dlakocepstvo in slab odnos do tovarišev.

Partijski zapisniki so vsebinsko izjemno dragoceni dokumenti, poseben pomen jim seveda daje dejstvo, da so nastajali v okviru najodločilnejšega organa v partizanskem taboru. Ohranjeni so v rokopisni obliki (največ jih je napisala Vida Tomšič), to pa je pri prepisu v tiskano obliko včasih predstavljalo določen problem. Izpovedna moč je različna, odvisna je od izčrpnosti zapisnika in artikulacije misli. Nekatere za-

pisnike sestavlja le nekaj vrstic, drugi so sorazmerno obsežni; včasih so besede samo navržene in širši kontekst lahko le domnevamo, drugič je tematika, o kateri so na seji razpravljali, zabeležena precizneje. V nobenem primeru pa ne gre za zapisnike v dobesednem pomenu, to pa velja tudi za zapisnike preostalih ustvarjalcev, ki so objavljeni v zborniku. V bistvu gre za zapiske/beležke ali včasih le za notacijo, ki tudi niso bili overovljeni (razen omenjenega zapisnika z 10. avgusta 1942). Zapisniki niso oštevilčeni, zato ne vemo, ali so ohranjeni vsi in zagotovo tudi ne izražajo števila sej osrednjega vodstva KPS v celotnem vojnem obdobju.

Problematika, ki je bila na dnevnih redih sej partijskega vodstva, je precej raznolika. Zelo pogosto ali skoraj na vsaki seji so obravnavali kadrovska vprašanja, tj. razmeščanje kadrov v partijskih organih na terenu, v vojski in na drugih področjih (OF, množične organizacije itd.). Iz zapisnikov so vidne tudi konkretne zadolžitve, ki so jih dobili posamezni člani osrednjega vodstva ter tudi drugi komunisti. Pogosto so razpravljali o nalogah agitacije in propagande v vsakokratni konkretni situaciji ter razmerah in temeljnih organizacijsko-političnih vprašanjih v posameznih pokrajinah ali na ožjih območjih. Predvsem pa so na sejah mnogo razpravljali o pritegnitvi čim večjega števila prebivalcev v odpor, o vodenju oboroženega odpora in strateških političnih opredelitvah – pogosto za zagotovitev revolucionarnega prevzema oblasti po končani vojni.

Pri tem je treba poudariti, da je partija zaradi različnih vzrokov svoj radikalizem brzdala, saj se je odločila za zadrževanje odkritega prehoda v revolucijo in preložitve tega v povojni čas. Tako naj bi v obdobju okupacije vztrajala pri t. i. narodnoosvobodilnih stališčih, v okviru teh pa je uveljavljala dejansko vodilno vlogo v odporu gibanju in si s tem ustvarila trdno izhodišče za dokončno izvedbo revolucije po končani vojni. To pa je pomenilo instrumentalizirati osvobodilni boj za revolucionarne namene. Ob tem je bilo za komuniste izjemno pomembno, da bi svoj boj proti domačim nasprotnikom (cilj je bil razbiti te nasprotnike) tudi v prihodnje utemeljevali na narodnoosvobodilni in ne razredni podlagi. Na zunaj so vztrajali pri narodnoosvobodilnih pozicijah in skladno s tem krepili odporu v njegovi vojaški in politični komponenti. Koncept zadrževanja odkritega prehoda v revolucijo je ohranjal enotnost in moč odporu, obrestoval pa se je tudi na mednarodnem področju v zvezi z mednarodnim uveljavljanjem jugoslovanskega odporu kot celote. Hkrati je KPS načrtno krepila lastne vrste po organizacijski (ob koncu vojne je štela okoli 12.000 članov) in ideološki plati, torej je delovala izrazito v lastno korist in se tudi tako pripravljala na prevzem oblasti. Monopolni položaj je komunistom omogočil uveljavljati revolucio-

narno usmeritev v naravi oblasti, kakršna se je udejanjala v okviru OF po prvem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) kot vrhovnega predstavniškega in zakonodajnega organa odporniškega gibanja februarja 1944, ko je pospešeno stekel proces oblikovanja t. i. ljudske oblasti. Usmerjen je bil v daljšo prihodnost, cilj pa zavarovati pozicije partizanskega gibanja in prevzem oblasti ob koncu vojne pod komunističnim vodstvom. V tem okviru so bili pomembni še zlasti priprava upravnega aparata in načrtov za sprejetje konkretnih ukrepov ob prevzemu oblasti, uvajanje novega revolucionarnega pravnega reda in sodne veje oblasti ter ustanovitev politične policije oziroma Ozne (Oddelek za zaščito naroda/ljudstva).

V partijskih zapisnikih poleg tega izstopa problematika Primorske in Trsta, ki je bila najtesneje povezana z vprašanjem zahodne meje in vprašanjem sodelovanja z italijanskim odporniškim gibanjem. Precej izčrpno in večkrat so razpravljali o t. i. »poborski aferi«, tj. o pretirani oceni razširjenosti plavogardistične in gestapovske mreže na Štajerskem in Koroškem, katere posledica so bile tragične likvidacije nedolžnih ljudi. Zapisniki so dragoceni, ker razkrivajo notranje življenje v partiji in samem partijskem vodstvu, ki so ga med drugim regulirali s kritiko in izrekanji partijskih kazni. Te so segale tudi v sam partijski vrh. Tako so bile v tem času (v začetku leta 1944) v ospredju kazni za člane Pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko zaradi »poborske afere«, sredi leta pa Kidričev suspenz v vseh funkcijah zaradi najema posojila pri zahodnih zaveznikih. O tem so razpravljali na seji Centralnega komiteja KPS 25. maja 1944, kot je vidno iz sicer zelo skopega zapiska s te seje. Kidrič na tej seji ni bil, pa tudi ne na sejah 5., 9. in 12. junija, tako da lahko sklepamo, koliko časa je bil izoliran oziroma zaprt v Kočevskem rogu. V teh zapisnikih so pogoste ocene o posameznikih oziroma ocene njihovega dosega pri opravljanju funkcije.

V drugem sklopu so objavljeni dokumenti Zveze komunistične mladine Jugoslavije – Pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo, tj. je organa, ki je organizacijsko povezoval vse organizacije SKOJ na terenu in v vojski in usmerjal njihovo delo. Organizacija je konec leta 1944 štela okoli 8.000 članov. Arhiv pokrajinskega komiteja je pomanjkljivo ohranjen. Ohranjena sta tudi samo dva zapisnika, pri tem pa niti ni znano, ali so redno beležili sestanke in na njih pisali zapisnike. Prvi zapisnik, ki ga je uredništvo našlo, je s seje 21. februarja 1944, tj. neposredno po prvem zasedanju SNOS v Črnomlju. Kot kaže, so se na tej seji ukvarjali večinoma z vprašanjem idejno-politične vzgoje ali »vaspitnim ratom«, kakor je v zapisnik pod vplivom srbohrvatizma nerodno zabeležil Stane Kavčič. V tem zapisniku najdemo npr. definicijo demokracije, ki naj bi pomenila – da so »ljudske množice

same vključene v oblast«. Drugi zapisnik je iz oktobra 1944; na tej seji so tudi ugotavljali, da je delo preveč usmerjeno v manifestativna dejanja oziroma omejeno nanje in premalo v konkretne akcije (zlasti v izvedbo mobilizacije v partizanske enote kot osrednje naloge tistega časa). Zanimiva je tudi ugotovitev, da mladina še ni povsod »prekvašena v dubu narodne enotnosti in se na Štajerskem še vedno kažejo vplivi političnih strank pred-aprilske Jugoslavije, ki zaviralno vplivajo na aktivnost mladine v narodnoosvobodilni borbi«, in pa še da se je z množičnim dotokom mladine v SKOJ zelo znižala raven politične zavesti in ideološke graditve.

V tretjem sklopu so objavljeni zapisniki sej Vrhovnega plenuma in Izvršnega odbora OF. Objavljenih je 69 zapisnikov iz obdobja od aprila 1943 do konca vojne. Vključena sta tudi zapis sestanka slovenske delegacije na drugem zasedanju AVNOJ-a novembra 1943 v Jajcu in zapis srečanja slovenske delegacije s Titom v Jajcu, kjer je izrekel znamenite besede v zvezi z zagotavljanjem slovenske suverenosti – Tito je namreč izjavil, »da ne sme in ne more imeti slovensko ljudstvo nobene bojazni glede ravnopravnosti in samostojnosti slovenskega naroda« v prihodnji državi in med drugim zagotovil uporabo slovenskega jezika v vojski, pa tudi to, da je centralizacija države samo prehodna. Ne eno ne drugo se seveda ni uresničilo. Drugače pa so na sejah pogosto razpravljali o vprašanih t. i. politične širine OF in hkrati zagotavljanja njene enotnosti, ta vprašanja pa so zadevala tudi problem politične sredine. Tako rekoč redno so bila na dnevnem redu kadrovska vprašanja oziroma nameščanja kadrov v odbore OF, v odbore množičnih organizacij in v različne ustanove. Občasno so obravnavali tudi kadrovska vprašanja v vojski. Pri tem zagotovo izstopa vprašanje, kdo naj imenuje člane slovenskega glavnega štaba – vrhovni štab ali Izvršni odbor OF. To so obravnavali na seji 20. maja 1943. V zapisnikih je zelo vidna angažiranost vodstva OF ob sklicu zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra 1943, prvem zasedanju SNOS v Črnomlju februarja 1944, jeseni 1944 ob sprejemanju t. i. politike zaprtih vrat v OF predvsem za predstavnike tistih političnih frakcij, »ki so spekulativno stale ob strani«, in posameznike, ki so »oportunistično lavirali med okupatorjem in OF«. Tudi v vodstvu OF so pogosto razpravljali o utrjevanju političnih in oblastnih pozicij na Primorskem in zagotovitvi vključitve Primorske v Slovenijo. Tako so na seji Izvršnega odbora OF 9. marca 1945 ugotavljali, da mednarodni položaj Primorske za Jugoslavijo ni utrjen in da bodo prizadevanja zahodnih zaveznikov usmerjena v dodelitev Trsta in delov Primorske Italiji ali pa v mednarodno upravo oziroma nadzor. Ker so Sovjetsko zvezo kot edinega jugoslovanskega zaveznika zavezovale obveznosti do zavezniškega bloka tudi na njeno podporo ni bilo mogoče računati, zato so menili, da je rešitev Primorske in Trsta odvisna

izključno od slovenske politike ter politične in vojaške aktivnosti Slovenije.

V četrtem sklopu so zapisniki Upravne komisije za osvobodeno slovensko ozemlje, ki je delovala od kapitulacije Italije do marca 1944. Podrejena je bila Izvršnemu odboru OF in Vrhovnemu plenumu, njena naloga pa je bila vodenje uprave na partizanskem ozemlju na Dolenjskem in Notranjskem. Objavljenih je 9 zapisnikov sej načelnikov odsekov upravne komisije in sestankov nekaterih odsekov s člani Izvršnega odbora OF oziroma Vrhovnega plenuma.

Peti in šesti sklop dokumentov zadevata izključno Primorsko. Tu so objavljeni zapisniki sej Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo in zapisniki sej Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je bil ustanovljen neposredno po kapitulaciji Italije septembra 1943 in je bil mišljen kot organ, ki bo vodil upravo na partizanskem ozemlju Primorske. Bil je posebnost na Slovenskem in so ga ustanovili zaradi takratnega državnopravnega položaja Primorske, ki je še vedno bila integralni del italijanske države. Ukinili so ga januarja 1944, ko je njegove naloge prevzel Pokrajinski odbor OF za Primorsko. Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo je imel vsaj 10 sej oziroma toliko je ohranjenih zapisnikov. Septembra 1944 je na Primorskem ustanovljen oziroma izvoljen Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor kot vmesni člen med primorskimi narodnoosvobodilnimi odbori in Predsedstvom SNOS. Organiziral je novo upravno-politično ureditev in široko administrativno dejavnost. Objavljen je samo en zapisnik, in sicer s seje 27. aprila 1945, na kateri sta bila med drugim v Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor kooptirana dva predstavnika italijanske narodne manjšine.

Knjigo končujejo zapisniki sej Predsedstva SNOS. Vseh je 21 in zadevajo obdobje od februarja 1944 do maja 1945. Iz njih je vidna razvejena dejavnost predsedstva v obliki dela raznovrstnih odsekov z oddelki, komisij in zavodov, ki so imeli pomembno nalogo, torej pripraviti vse potrebno za organiziran prevzem oblasti ob koncu vojne. Zadnji, 21. zapisnik (oziroma 160. v celotni knjigi) zadeva slavnostno sejo Predsedstva SNOS 5. maja 1945 v Ajdovščini, ko je to preneslo svoje pristojnosti na Narodno vlado Slovenije.

Na koncu je nujno poudariti, da so dokumenti opremljeni s številnimi opombami, tako da jih je na stotine. V njih uredništvo poleg natančnega nahajališča vira pojasnjuje predvsem ilegalna imena, pogosto navaja tudi funkcije, ki so jih posamezniki takrat opravljali. Le v redkih primerih uredništvu ni uspelo identificirati osebe, to pa je dokaz temeljito opravljenega dela. O zavzetem pristopu govorijo tudi številne pojasnjevalne opombe in opombe, ki usmerjajo bralca na ustrezno literaturo in relevantne objavljene

ali neobjavljene arhivske vire. Knjiga ima tudi dragocen register osebnih in krajevnih imen.

Enajsta knjiga iz zbirke *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji* prinaša dokumente iz ključnega repertoarja odporniškega in revolucionarnega tabora iz obdobja druge svetovne vojne na Slovenskem. Na osnovi teh je mogoče identificirati vse bistvene procese in dogodke zlasti od leta 1943 pa do konca vojne. Temu ustrezen je tudi njen pomen, saj je tako nujen vir dokumentov pri preučevanju tega dela slovenske zgodovine.

Vida Deželak Bariš

Edicija virov NOB.

Ob predstavitvi 11. knjige zbornika *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji – Zapisniki sej najvišjih organov in organizacij 1942–1945*

Edicija virov, katere 11. knjigo danes predstavljamo, je nekoč sodila v velik jugoslovanski načrt – objavljeni naj bi bili dokumenti političnih in oblastnih organov in ustanov narodnoosvobodilnega gibanja, s katerimi naj bi zapolnili praznino, ki je nastala ob Zbornikih vojaških dokumentov, ki jih je izdajal Vojnozgodovinski inštitut JLA v Beogradu. A načrt ni bil uresničen. Zato je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani sam pripravil načrt za izdajo teh virov za Slovenijo.

Imenoval je uredniški odbor, ta pa je pripravil pravila za izdajanje ter zbral, obdelal gradivo in uredil prve knjige novega zbornika. V uredniškem odboru so bili Tone Ferenc, Ferdo Fischer, Davorin Jeršek, Rozalija Lukman, Miroslav Luštek (odgovorni urednik), Marija Oblak Čarni in Terezija Traven. V predgovoru k prvi knjigi so zapisali, da je izdajanje teh virov povzročila dvojna nujnost. Prva je bila dejstvo, da je zgodovinopisje dotlej obravnavalo predvsem vojaška vprašanja narodnoosvobodilnega gibanja, manj pa vlogo in dejavnost KPS, OF, ljudske oblasti in množičnih organizacij, druga pa specifičnost teh dokumentov, ki so nastali v vojnih razmerah in ilegalni in nosijo pečat svoje dobe. Niso nastajali v urejenih registraturah, ki bi bile v celoti ohranjene, pač pa so navadno le fragmenti iz korespondence. Skoraj vsi vsebujejo ilegalna imena, dostikrat govorijo prikrito, z namigovanjem, ali pa so uporabljene šifre. Dokumente je bilo treba opremiti s komentarji in razrešiti ilegalna imena. Za to pa je bilo treba zbrati ustne vire in pri tem pohiteti, dokler so bili udeleženci še živi. Vse to je bilo treba opraviti ob izdajanju teh dokumentov. Ugotovili so, da tega dotlej ni opravil noben arhiv.